

Finnország magyar hangja

Beszélgetés a 75 éves Jávorszky Béla műfordítóval

Jávorszky Béla az északi irodalmak megkerülhetetlen tolmácsa. Elsőként fordított magyarra a második világháború utáni finn lírát: Paavo Haavikko, Pentti Saarikoski, Lassi Nummi, Jarkko Laine és számos más költő verseit. Ő ültette át magyarra többek közt Timo K. Mukka, Göran Tunström, Torgny Lindgren, Kerttu-Kaarina Suosalmi regényeit és több kötet modern északi elbeszélést. Társfordítója volt finnül és svédül kiadott magyar versválogatásoknak; fordította Kassák Lajos, Nagy László, Weöres Sándor, Csoóri Sándor, Kányádi Sándor és egy sor más kortárs költő verseit. Emellett nagykövetségként szolgált Helsinkiben és Tallinnban, egy-egy esszékötetet jelent meg a Baltikumról és Észak-Európa kisebbségeiről. Évente két-három kötetet fordít, az idei évben három műfordításkötete látott napvilágot: egy Kjell Westö- és egy Ulla-Lena Lundberg-regény, valamint Doris Kareva észt költő verseinek válogatása.

– 1940-ben született Budapesten. Hogyan élte meg a kommunizmus évtizedeit?

– Középosztálybeli családból származom. Apai dédapám még „magyar királyi főkémlészként”, azaz valamiféle vegyészként működött a Szepesség déli csücskében fekvő Szomolnokon. Nagypapám már Budapesten élt, számvizsgáló volt a Pénzügyminisztériumban. Nagy időbeli ugrások voltak a nemzedékek között. Apám a bankcégvezetőségig vitte, aztán az ötvenes évek elején kényszernyugdíjazták, és attól kezdve igencsak szerény körülmények közt éltünk. Anyámat még a nagy gazdasági válság idején nyugdíjazták, de ketőjük nyugdíja sem volt elég a megélhetésre. Perzsaszőnyegek és a korábbi átmentett más vagyontárgyak eladogatásából tartották életben a családjukat. Nekem a kemény diktatúra éveiből ennek ellenére csupán kevés rossz emlékem maradt: képek a kertünkbe besétáló ávosokról, akik kisajátításra érdemes családi házak után kutattak; a reggeli csengőfrászról, mely szüleimet többször is csak-

nem halálra rémisztette; katonatiszt nagybátyám kitelepítéséről, akinek „búcsúztatását” végigbögtem gyerekként, mert érte talán apámnál is jobban rajongtam. Tudtuk, hogy mást kell mondani az iskolában, és hogy jobb, ha az igazság az otthon biztonságos falai között marad. Hazai rádióadót nem, csupán a Szabad Európa Rádiót hallgattuk, apám sokszor reggeltől estig képes volt végighallgatni minden híradást. De egy kisgyerek mindezt könnyen éli meg, hiszen még nincs felelősség- és félelemérzete. Mindezzel együtt azt mondhatom: annak ellenére, hogy a negyvenes-ötvenes években voltam gyerek, nagyon szép volt a gyermekkorom.

– *Serdülő korától kezdve érdekelte a szépirodalom?*

– Nem mondhatom, hogy gyerekkoromban a könyvek illata lengett volna körül: ha jól emlékszem, összesen három könyv akadt a házunkban: egy Zsolt Béla-regény; Antalffy Gyulától *A honi utazás históriája*; továbbá egy Jurij Szokolov nevű régi orosz szerzőnek az egyébként igen informatív és

olvasmányos műve, a *Szibéria meghódítása*. Igazából csak találgatni tudok, miért nem voltak könyveink, hiszen édesanyám nagyon olvasott asszony volt, minden szabad idejét olvasással töltötte – igaz, könyveket a könyvtárból hordott haza. Buda 1944 karácsonyán kezdődő ostromakor mi Pestre menekültünk, nagypapám Rákóczi téren lévő kis műhelyébe, az ostromot is ott vészeltük át. Budai házunkat ezalatt az oroszok vették birtokukba. Mindent elvittek és mindent föltüzeltek, ami éghető volt: lehet, hogy a könyvek ekkor estek a lángok martalékává. (Érdekes módon a porcelán étkészletet ugyanezek a katonák gondosan becsomagolva betették az egyik ledöntött szekrénybe, amely számukra fekvőhelyül szolgált.) Egy tény: kiskamasz koromban a könyvek nem játszottak meghatározó szerepet az életemben.

– *Hogyan emlékszik vissza az 1956-os forradalomra?*

– 1956 életem legnagyobb emléme volt. Tizenhat évesen, már-már felnőtt szemmel nézhettem végig a történeteket. És bár tevő-

Legelső bemutatkozásom. Édesanyám karján

legesen nem vettem részt semmi-
ben, a retinámra kitörölhetetlenül
ráégett mindaz, amit a városban tett
csavargásaim során láttam: a szét-
lőtt házak, a menekülő emberek,
a kiegészített tankok, az elesett civil és
katona áldozatok látványa. És még
ma is a fülemben cseng az az eu-
fória, amely apámat eltöltötte, és
amely rám is átragadt: két hétig
valóban hittük, hogy Magyarország
felszabadult; hogy kivonulnak
az oroszok, és megszűnik az az
iszonyú légkör, amelyben addig
éltünk.

– *Mikor döntötte el, hogy iro-
dalommal fog foglalkozni?*

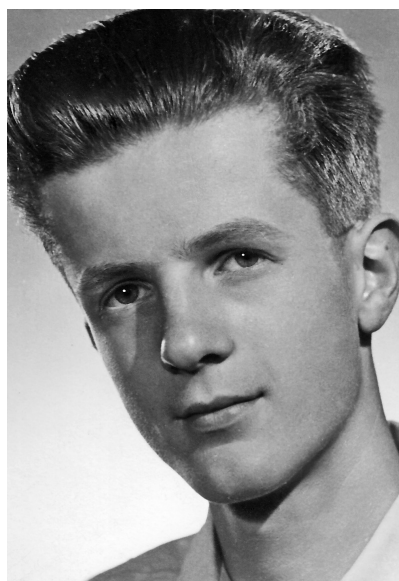
– Elég későn, tizennégy éves
koromban csapott meg először a
szépírási, általában a művészetek
széle. Gyerekként világcsavargó,
felfedező szerettem volna lenni (jel-
lemző a naivitásomra, hogy ilyen
álmokat dédelgettem egy olyan or-
szágban, ahol a határokon ki sem
lehetett lépni). Mindenesetre búj-
tam az útleírásokat és a térképeket:
születésnapra, karácsonyra mindig
útikönyveket kértem és kaptam.
Azután tizenhárom éves korom-
ban a szüleim úgy döntöttek, hogy
egy polgári családból származó

gyereknek illik megtanulnia né-
metül (akkor még az volt az ural-
kodó idegen nyelv): szerezték te-
hát egy némettanárnőt, aki rendsze-
resen német verseket és elbeszélé-
seket olvastatott velem. Bennem
pedig érdeklődés ébredt az iroda-
lom, elsősorban a versek iránt:
roppantul izgatott, hogyan lehet
egy verset egy másik nyelvre le-
fordítani. Ekkor született legelső
műfordításom: Schiller *Polükrá-
tész gyűrűje* című versének magyar
változata. Sajnos, a vers később el-
kallódott, de visszagondolva úgy
emlékszem, hogy egészen tisztes-
séges magyar verset sikerült fa-
ragynom belőle. Gimnáziumi éveim-
ben hebehurgya módon sok nyelv-
be belekaptam: tanultam franciá-
ul, angolul, spanyolul, egy kicsit
lengyelül is, ami azért furcsa, mert
közben mindvégig Észak vonzott
a maga hűvös, egzotikus világá-
val. 1958-ban érettségiztem, és ak-
kor támadt az az ötletem, hogy
modern török irodalmat fogok for-
dítani. Jelentkeztem is annak rend-
je és módja szerint az ELTE ma-
gyar–török szakára, felvettek, majd
nem egészen három hónap múlva
közölték, hogy a felvételemet ér-

vénytelenítik, ugyanis hely hiányá-
ban mégsem nyertem bebocsátást
a tudomány várába. Ezen szegény
Németh Gyula, a híres turkológus
professzor sem tudott segíteni, pe-
dig minden követ megmozgatott,
úgyhogy egy évet vendéghallga-
tóként töltöttem nála abban a re-
ményben, hogy később mégis sike-
rül bejutnom. Nem sikerült. Amit
évek múltán a pártközpontban tett
panaszommal elértem, csupán annyi
volt, hogy megtudtam kizárásom
okát: a Művelődési Minisztérium
„illetékese” megismertette velem
a mappát, miszerint „felvételét ké-
sőbb hatálytalanítottuk, mert az
IB jelentése szerint környezete
vallásos”. Ígérték, bejuttatnak az
egyetemre, csak adjam be a jelent-
kezésemet. Addigra azonban én
már megnősültem, fiunk született,
és mert akkor budapesti lakosokat
csak esti tagozatra vettek fel (leve-
lezőre nem), a pártközpont meg-
ígért támogatása ellenére sem vál-
laltam a munka melletti tanulást.
Mindez életem egyik súlyos hen-
dikepeje, mind a mai napig bánom,
és magam előtt egy kicsit szégyel-
lem is, hogy nincs felsőfokú diplo-
mám.

– *Finn nyelvből fordított elő-
ször. Miért ezt a nyelvet választot-
ta, és hogyan indult el a fordítói
pályája?*

– Egy távoli rokonom hagyaté-
kából örökölt rám Szinnyei József-
nek valamikor az 1880-as években
megjelent, mostanra rendkívül el-
avult finn nyelvkönyve, amelyben
népmeséket is közreadott. A könyv
nehéz nyelvezete ellenére én a finn
nyelvet roppant dallamosnak és eg-
zotikusnak találtam. Eldöntöttem,
hogy búcsút mondok a töröknek,
és inkább finn irodalommal fogok
foglalkozni. Döntésem kezdetben
teoretikus volt, hiszen finnek alig

Érettségi előtt

éltek Magyarországon, utazni nem lehetett, a nyelvet legfeljebb a budapesti finn lektornóval próbáltam időnként gyakorolni. Azután beköszöntött az 1963-as nevezetes év, amikor első ízben adtak ún. „nyugati” útlevelet. Gondoltam, vesztenivalóm nincs, beadtam hát a kérelmemet finnországi kiutazásra, és megkaptam a passzust. Ez akkor valóságos csodának tűnt, hiszen nem voltam még katona, és egyedülálló voltam. Édesanyám elsíratott: mint utólag bevallotta, biztos volt benne, hogy többé nem lát viszont, disszidálok. Zsebemben az akkor engedélyezett hetven dollár költőpénzzel ültem vonatra, és Prágán, Berlinen, Malmón, Stockholmon át kizötyögtem Finnországba. Amint a vonat legördült a kompról Trelleborgban, kicsordult a könnyem, annyira meghatott, hogy kijutottam a vörös kalickából. Turkuban léptem először finn földre, amelynek azóta, idestova ötvenkét éve szerelmese vagyok. Akkor láttam először a nyugati világ egy keskeny szeletét, akkor vágott mellbe először a romlatlan természet szépsége, a tavak harsogó kékje és az erdők zöldje, a szí-

nek tisztasága. És a szó hitele: az, hogy elhiszik, hogy én én vagyok, és nem kell minduntalan igazolnom magam; és ha mondanak valamit, mérget vehetek rá. 1963-ban még nem igazán tudtam megszólalni finnül, így alighanem biztatásul kaptam útravalónak finn levelezőtársamtól egy könyvet: Pentti Saarikoski híres, az előző évben megjelent *Mitä tapahtuu todella? (Mi történik tulajdonképpen?)* című kötetét. Az ő verseit olvasva szembesültem egy, a hazaitól merőben eltérő versvilággal, amelyben a költő a hétköznapi nyelv szavaiból alkot szómágiát. Nincs itt koturnus, sem emelkedettség, a sorok mégis mellbe váganak. Első döbbenetem egy rövidke vers volt, mely már a címevel – *Nem főzünk kávét?* – fölkelte a figyelmemet: nem érttem, hogyan lehet ilyen banális sort leírni egy lírai alkotásban. Azt hiszem, ez a kötet volt hosszú műfordítói pályám kiindulópontja, alfája és ómegája. Saarikoskit egyre újabb modern finn költők versei követték, amelyeket végül 1973-ban egybegyűjtve jelentettem meg a *Távolba futó utak* című antológiámban. A kötetet az Európa Kiadó elutasí-

totta, ezért magánkiadásban látott napvilágot, és négy kiadást ért meg. Ez még cenzúrázott kiadás volt: a Művelődési Minisztériumban trónoló cenzor két, úgymond a Szovjetunió érdekeit sértő verset kidobott belőle. Ma már csak mosolyogni lehet rajta, de az egyik vers az egyébként kommunista Pentti Saarikoskié volt, aki egy versében le merete írni, hogy „egy pöttömnyi faluban születtem, / amely a Szovjetunióhoz tartozik azóta”.

– *Mi jellemzi az 1949 utáni finn lírát, amelynek elkötelezett fordítója lett?*

– A hagyományos finn költészet gyökeresen megváltozott a második világháború után. A finnországi svéd költők az európai izmusokat követve már a húszas évektől kezdve szabadverset írtak, megszűnt a kötött forma, megszületett az avantgárd. A finnekre ez akkoriban nem gyakorolt hatást: gyakorlatilag nem volt átjárás a két költészet között. Aztán, mintegy varázsütésre, 1949-ben a költők egész sora (Anhava, Haavikko, Holappa, Nummi, Kunnas, Heikkilä, kevésbé később Manner) lépett a nyilvánosság elé olyan kötetekkel, amelyek teljes szakítást jelentettek

Először családotusl Finnországban (1973). A jobb szélen Martti Joenpolvi finn prózáiró

A finn Állami Irodalmi Díj átvétele 1976 májusában. A díjat Kalevi Kivistö kulturális miniszter adja át.

a hagyományos versformával. Elvetették a rímet, szabad formákra tértek át: azt vallották, hogy a tartalom az elsődleges, a forma felesleges dísz. Azóta Finnországban nem lehet rímes verset írni. Ez persze a líra egyfajta beszűkülését is magával hozta: még akkor is, ha finnül nehezebb rímelni, mint például magyarul, a költő kénytelen a nyelvet megerőszakolni, megváltoztatni a szórendet, mesterkéltté válni. Ezt vetették el az ötvenes években indult nemzedékek képviselői. Ugyanakkor rendkívül kép gazdag, érzéki költészetet hoztak létre. A hatvanasok generációja ezt is sokallta, és áttért a szikárabb, tárgyiasabb költészetre. Mára a rímes vers a kuplék, slágerek világába szorul vissza.

– *Helsinkiben négy, Tallinnban három évig volt nagykövet. Hogyan élte meg ezt az időszakot?*

– A két nagyköveti poszt hatalmas váltás volt az életemben. Helsinkibe az Antall-kormány nevezett ki, Tallinnba az első Orbán-kabinet. 1990 őszén kerültem ki Hel-

sinkibe, négy kerek esztendőt töltöttem kinn, amit 1991-től tovább gazdagított a három balti országba szóló akkreditációm. Hihetetlenül szép négy esztendő volt ez, jóllehet ez idő alatt sem írni, sem fordítani nem tudtam. Kárpótolt viszont az a rengeteg tapasztalat, amire diplomataként szert tettem. A finnek számára Magyarország akkoriban a csodák földje volt, és számukra külön szenzációt jelentett, hogy egy, az ország mindkét hivatalos nyelvét beszélő, Finnországban ismert és az országot jól ismerő kultúrember került a nagyköveti posztra. 1991-től pedig, a Baltikumban szolgálva, feledhetetlen élményt nyújtott az, hogy a három kis ország államiságának helyreállítását, három európai nép identitásépítését, államgépezetének kialakítását, gazdaságának kiépülését testközelből követhettem nyomon.

– *A kettéfürészelt csónakok földjén címmel esszékötetet írt – többek között – a lívek sorsáról; fordít a finn mellett esztből is.*

Mennyire volt tudatos, hogy a magyarral rokon népek mellett tette le a voksát?

– Mindez nem feltétlenül volt tudatos. Az észtnék például csak a két nagyköveti időszakom alatt rugaszkodtam neki. A finn után svédül tanultam meg, ami ugyebár nem finnugor nyelv. A nyolcvanas évek elején jártam egy finnországi utam keretében a nyugati tengerparton fekvő Vaasában, ott ismerkedtem meg Kaj Hagmannal, a Horisont című svéd irodalmi folyóirat akkorra már legendássá vált főszerkesztőjével. Számomra ő volt az első, aki a finnországi svédék múltjába beavatott: ő mesélt először e kisebbség (amely a finn alkotmány szerint egyébként államalkotó nemzet) kultúrájáról, és annak hatásáról az egész finn irodalomra. Akkor döbbsentem rá, hogy nem ismerhetem meg Finnországot anélkül, hogy ne tudnám a másik hazai nyelvet. Olyan ez, mintha a magyar történelmet latin és német nyelvtudás nélkül szeretné kutatni valaki. A svéd nyelvtudás természetesen ablakot nyitott előttem egész Skandináviára, hiszen annak birtokában a norvég és a dán – legalábbis írásban – viszonylag könnyen érthető. És elkezdtem svéd költőket és regényeket fordítani, barátságba kerültem olyan írónagyságokkal, mint Göran Tunström és Torgny Lindgren: lefordítottam a fél életművüket. Úgy alakult, hogy ma már csaknem annyi svéd fordítást vállalok a magaménak, mint amennyi finnt. A finneken és az észteken kívül más rokon népekkel nem foglalkoztam, egyedül a lett tengerparton élő lívekhez kerültem közel, hozzájuk is Lettországból akkreditált nagykövetként. Sokszor jártam köztük, részt vettem

Nagykövetként Lennart Meri észt köztársasági elnökkel 1999 őszén

a nemzeti ünnepeiken (amely augusztus első szombatjára esik); azt hiszem, a hosszú vendégasztal mellett minden élő lívvel kezelt szoríthatam. Akkoriban nagyjából másfél tucat lív anyanyelvű élt még, ők is hetven-nyolcvan évesek voltak. Funkcionális stílusban, finn, magyar és lett állami támogatással épült központjukat, a mazarbei Lív Házat, amelyet közvetlenül a világháború kitörése és Lettország szovjet megszállása küszöbén avattak fel a három rokon nép képviselői, most igyekeznek újraéleszteni. Kis létszámuk miatt ez persze ma már inkább csak múzeum és archívum, ahova a világban élő lív leszármazottak dokumentációját igyekeznek összegyűjteni.

– *Részt vett magyar költők finnre és svédre fordításában. Hogyan kell ezt a munkát elképzelnünk?*

– Finnre tizenhárom kötetet ültettem át Hannu Launonen finn műfordító barátommal együttműködve. Svédre pedig hármat, két

svéd költővel. A finnre fordítás egyszerűbb feladat volt: én válogattam a verseket, én készítettem el a nyersfordításnál valamivel jobb finn szöveget, végül pedig ellenőriztem a kész változatokat. A svédre fordítás már kalandosabb és időigényesebb vállalkozásnak bizonyult: Nagy László, majd Csoóri Sándor verseit úgy fordítottuk le Folke Isaksson svéd költővel, hogy ő egy árva szót sem tudott magyarul. Nagy László hosszúversei nyolcszor-tízszer utaztak oda-vissza Budapest és Vaxholm között, minden változat tele volt piros kérdőjelekkel és kérdésekkel, és mindez abban az időben, amikor még írógépen kellett őket újraírni. Évekig tartott a munka – ezalatt kétszer vagy háromszor tudtunk személyesen összeülni. A Nagy László-kötet rendkívül pozitív kritikai visszhangja viszont meggyőzött róla, hogy a munka nem volt hiábavaló. Isaksson annyira „beleszerelmesedett” a magyar költőbe, hogy később te-

levíziós filmet forgatott róla, és élete egyik legszomorúbb hiányának nevezte, hogy Nagy László korai halála miatt nem volt alkalma vele személyesen is találkozni.

– *Melyik volt a legnehezebb fordítása?*

– Minden igényes fordítás nehéz. Főleg a líra átültetése embert próbáló feladat – prózával könnyebb boldogulni. Az északi regények fordítását általában időigényessé teszi az északi ember természetközelsége, a sok madár- és növénynév azonosítása. Torgny Lindgren esetében pedig a stílus, a megfelelő nyelvi fordulatok megtalálása volt nehéz, merthogy ő, ahogy egyik interjújában mondja, „olyan nyelven ír, amely se nem irodalmi, se nem tájnyelv, hanem egy olyan nyelv, amelyet nagyanyám beszélt volna, ha megpróbált volna a rendőrfőnökkel irodalmi nyelven szót váltani”. Egyébként azt vallom, hogy nincs nehéz fordítás, csak rossz fordító...

Lackfi Margit